

K otázke prepisu z bieloruštiny do slovenčiny

Ivana Džundová

Inštitút rusistiky, ukrajistiky a slavistiky,
Filozofická fakulta, Prešovská univerzita, Prešov

Východoslovanské jazyky, medzi ktoré patrí bieloruština, ruština a ukrajinčina, používajú cyrilské písmo (cyriliku), čo si pri prepise do slovenčiny ako západoslovanského jazyka používajúceho latinské písmo (latinku) vyžaduje presne stanovené pravidlá prepisovania. Pravidlá prepisu do slovenčiny upravujú Pravidlá slovenského pravopisu (2000, ďalej PSP).

Cyrilika sa okrem východoslovanských jazykov používa vo vybraných južnoslovanských jazykoch a v niektorých jazykoch národov pôvodne patriacich do bývalého Sovietskeho zväzu. Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú v rámci problematiky prepisu v prvom rade tabuľku písmen, ktoré sa vo všetkých východoslovanských jazykoch prepisujú vždy rovnako. Medzi tieto písmená, ktorých sa spornosť pri prepise netýka, patria: а/а, б/б, в/в, д/д, ж/ж, з/з, й/й, к/к, л/л, м/м, н/н, о/о, п/п, р/р, с/с, т/т, у/у, ф/ф, ц/ц, ч/ч, ш/ш. Pri písmenách, ktoré sa neprepisujú vždy rovnako, sa zameriavame iba na východoslovanské jazyky. V rámci tejto skupiny vyčleňujeme ešte prípady, ktoré sa v jednotlivých východoslovanských jazykoch prepisujú obdobne a spája ich zhodná poloha písmena. Pri takejto zhode sa poloha uvádza iba v ruskom jazyku a v nasledujúcich jazykoch je v konkrétnych prípadoch uvedená iba formulácia „ako v ruštine“.

Ide o prepis prípadov: ь/- napr. *Горький/Gorkij*, zmäkčovanie дь, ть, нь, ль napr. *Гоголь/Gogoľ* okrem polohy pred е, ю, я; ю/ју na začiatku slov, napr. *Юшкевич/Juškevič*, po samohláskach, napr. *армию/armiju*, po ь napr. *адъютант/adju-tant*, іu po spoluhláskach okrem д, т, н, л napr. *Крюков/Kriukov*, po ь napr. *Ильюша/Iliuša*, д'у, т'у, њу, гу, napr. *гадюка/gaďuka*; я/ја na začiatku slova napr. *Яковлев/Jakovlev*, po samohláskach, napr. *Маяковский/Majakovskij*, po ь napr. *предъявить/predjaviť*, іа po spoluhláskach okrem д, т, н, л napr. *Пятаков/Piatakov*, po ь napr. *Третьяков/Tretiakov*, д'а, т'а, ња, га, napr. *Катя/Kaťa*, кс/ks v ruských slovách na rozhraní morféme napr. *Аксаков/Aksakov*, х v slovách so zreteľným neruským pôvodom napr. *Алексей/Alexej*. V uvedených prípadoch sme použili ruské príklady, pretože ide iba o zhodu pri prepise ruských a ukrajinských písmen. Pri prepise z bieloruštiny obdobné zhody v polohách nenachádzame vôbec, alebo sú tieto zhodné polohy zúžené alebo rozšírené o ďalšie: я/ја na začiatku slova, napr. *Якаў/Jakav*, po samohláskach napr. *Чарэя/Čareja*, po ь napr. *Гальяш/Hal'jaš*, po ў napr. *здароўе/zdarove*, po apostrofe napr. *надвор'е/nadvore*, іа po spoluhláskach okrem л, н, га, ња napr. *Цягло/Ciahlo*; ю/ју na začiatku slova, napr. *Юрый/Juryj*, po samohláskach napr. *Дзяюн/Dziajun*, po apostrofe napr. *ад'ютант/adjutant*, іu po spoluhláskach okrem л, н, гу, њу, napr. *Цюрлі/Ciurli*.

Osobitosť bieloruštiny okrem špecifického prepisu pri týchto v ostatných dvoch východoslovanských jazykoch zhodných prípadoch dopĺňa aj celý rad ďalších prípadov, ktoré nemožno stotožňovať s ruštinou a ukrajinčinou.

V súčasnosti existujú tendencie upravovať pravidlá prepisu uzákonené PSP, pretože jazyková prax a všeobecne časté využívanie cudzích jazykov si vyžaduje aktualizáciu pôvodne stanovených predpisov. Veľmi častými používateľmi prepisu sú okrem prekladateľov a pedagógov aj novinári. Tieto tendencie v súvislosti s prepisom z ruštiny sleduje napr. L. Benediková (2003), ktorá výstižne uvádza: „*Náročnosť transliterácie spočíva v tom, že pri prepise možno použiť len tie grafické znaky, ktoré sú inventarizované v abecede prijímajúceho jazyka, v našom prípade v slovenčine.*“ (s. 25). Zo svojho pohľadu hovorí prevažne o teoretických aspektoch a praktických východiskách prepisu z ruštiny do slovenčiny, pričom upozorňuje na odlišnosť pomeru monosémantických a polysémantických grafém v ruštine a v slovenčine (78 % monosémantických grafém v slovenčine a len 15 % v ruštine). Bližšie sa týmto pripomienkam k prepisu venovala aj I. Kupková (2003), ktorá rozšírila problematiku o zohľadnenie podmienok systematickosti a užitočnosti pri fonetickom i fonematickom prepise. Návrhy na doplnenie a spresnenie pravidiel prepisu z ukrajinčiny do slovenčiny sformulovali R. Garabík a A. Karčová (2007), ktorí navrhujú konkrétne zmeny, vychádzajúc tiež z pôvodnej tabuľky uvedenej v PSP. Okrem iného zvýšenú pozornosť venujú prepisu ю a я a nevhodnosti v PSP použitej formulácie pri polohe prepisovaného písmena „ako v ruštine“, pretože tieto možnosti nezodpovedajú ukrajinským špecifikám. Podobným problémom ako v súčasnej bieloruštine je aj ukrajinský apostrof, ktorý sa v oboch jazykoch používa v prípade, že po spoluhláske nasleduje я, ю, е, ktoré bez apostrofu palatalizujú spoluhlásku. Apostrof má naznačiť, že palatalizácia nenastáva, a teda nie je vhodný ani príklad použitý v PSP (слов'янський/slovianskij). K problematickým bodom v prepise z ukrajinčiny patrí ešte s ruštinou porovnávané ks a prepis zdvojených spoluhlások, ktoré sa vyskytujú aj v bieloruštine.

Prepisu z bieloruštiny sa venovali napr. L. Bartko a V. Lašuková (1997). Autori pripravili spresnenie pravidiel prepisu, ale bolo publikované ešte pred ostatným vydaním PSP (2000), preto sú tieto zmeny v súčasných pravidlách už zahrnuté. Môžeme však uviesť, že išlo o vymenovanie chybných údajov a príkladov, ktoré sa v predchádzajúcej tabuľke prepisu objavili, a zároveň o návrhy nových vhodnejších príkladov, z ktorých sa väčšina v súčasných PSP nachádza. Okrem opravného charakteru má pre slovenskú jazykovedu veľký význam osvetlenie niektorých špecifík bieloruského pravopisu ako napr. spoluhlásky ч/č, ж/ž, ш/š,ц/c môžu byť len tvrdé; v bieloruštine neexistuje písmeno и a je veľmi rozšírené tzv. akanie atď. Za najspornejšie miesta prepisu z bieloruštiny do slovenčiny autori považuje prepisovanie písmen ы a г. Tabuľka prepisu PSP uvádza prepis neslabičného **u** (v bieloruštine tzv. ы нескладовае alebo ы кароткае) ako **v** vo všetkých pozíciách. Takéto **u** bieloruština používa na začiatku slova, ak je predchádzajúce slovo zakončené na samohlásku (нехта ўвойдзе/*nechta vvojdze*), na mieste **u**, **v** a **l** po samohláskach a v strede slov pred samohláskami alebo písmenami e, je, ju, ja i (napr. заўважыць/*zavvažyc*, праўда/*pravda*, салаўі/*salavi*); na mieste **v** a **l** na konci slov po samohláskach (пісаў/*pisav*, востраў/*vostrav*, еў/*ev*, свякроў/*svjakrov*); po samohláskach v cudzích slovách (napr. аўдыторыя/*avdytoryja*, паўза/*pavza*); po spojovníku alebo úvodzov-

kách, ak je predchádzajúce slovo zakončené na samohlásku, napr. *жанчына-ўрач/žančyna-vrač, па-ўчарашняму/ra-včarašňatu, часопіс „Бярозка“ ўзнавіў/časopis „Bjarozka“ vžnaviv*. Na základe niektorých problematických slov by sme navrhovali zachovať špecifické bieloruské **u** aspoň v prípadoch na konci slovesa – *чытаў/čytau, плакаў/plakau*, v cudzích slovách typu *паўза/pauza*, v prípadoch, ak za ním nasleduje **v**, napr. *ўвоўдзе/uvojdze* a v niektorých prípadoch aj v strede slova ako napr. pri mene *Яўхім/Jauchim*, ktoré pochádza z gréckeho slova *euphemos*. Prepísané **v** je v tomto prípade úplne neprirodzené a pre bieloruského používateľa aj nevysloviteľné. Všeobecne považujeme prepis bieloruského neslabičného **u** iba písomenom **v** ako približovanie bieloruského jazyka k ruskému.

Druhý prípad – prepis **r/h** síce tabuľka PSP uvádza správne, ale tu je skôr problém so zaužívanou terminológiou, ktorá (ako sme už v úvode naznačili) podlieha ruskému vplyvu, resp. je priamo prepisovaná z ruského jazyka aj keď má vyjadrovať bieloruskú realitu. Najčastejšie ide o prípady názvov miest ako napr. bielorusk. *Гомель* – slov. *Homel'*; rus. *Гомель* – slov. *Gomel'*; bielorusk. *Магілёў* – slov. *Mahil'ov*, rus. *Могилев* – slov. *Mogilev*. Slovenské médiá tieto názvy, ale napr. aj osobné mená prepisujú z ruštiny a tento ruský jazykový filter stavia už aj tak oslabenú bieloruštinu v štáte s dvoma štátnymi jazykmi ešte do ohrozenejšej pozície a popiera bieloruský charakter. Uvádzame príklady slovenských textov s bieloruskými názvami preloženými z ruštiny:

Pr. č. 1.

Gomel' 11. januára (TASR) – Hokejisti úradujúceho majstra slovenskej extraligy HC Slovan Slovaft Bratislava sa stali víťazmi Kontinentálneho pohára, za čo získal klub 80.000 švajčiarskych frankov (cca 2,079.000 SK). V nedeľňajšom finále momentálne najprestížnejšej európskej pohárovej súťaže v bieloruskom **Gomeli** vyhrali belasí nad domácim tímom HC **Gomel'** 6:2, pričom hetrikom sa blysol obranca Petr Pavlas. Slovan tak napodobnil HC Košice, ktoré sa z triumfu tešili v sezóne 1997/98 (<http://hokej.sme.sk/c/1227589/Hokej-Slovan-vyhral-Kontinentalny-pohar.html>).

Pr. č. 2.

Mogil'ov 1. decembra (TASR) Slovenské hádzanáčky v piatok zvíťazili v ich druhom vystúpení 2. skupiny I. fázy kvalifikácie majstrovstiev sveta 2007 v bieloruskom **Mogil'ove** nad Litvou 30:21 a stále sú v hre o prvenstvo v skupine zaručujúce jedinú postupovú miestenku. (<http://sport.sme.sk/c/3030254/Slovenky-po-triumfe-nad-Litvou-stale-v-hre-o-postup-do-play-off-o-MS.html>)

Okrem zamieňania **g/h** je častým nedostatkom prepisu z ruštiny prípad bieloruského mäkkého **u/c**, na mieste ktorého zvyčajne v ruštine býva **т/t**, napr. bielorusk. *Віцебск* – slov. *Vicebsk*, rus. *Витебск* – slov. *Vitebsk*.

Pr. č. 3.

Miesto pozorovania: **VITEBSK** (BY)

SOBOTA, 31.1.2009 11:00 miestneho času;

-6°C slabé sneženie;

severoseverovýchodný vietor 18 km/h

(<http://www.travel.sk/pocasioeuropa/bielorusko/vitebsk.html>)

Medzi základné špecifiká bieloruštiny patrí aj tzv. akanie, ktoré sa prepisovaním názvov a mien cez ruštinu tiež stráca ako napr. meno bieloruského prezidenta znie v bieloruštine *Аляксандр Лукашэнка* – slov. *Aľaksandr Lukašenka*, ale v bežnom prepise je používaný vždy ruský tvar *Александр Лукашенко* – slov. *Alexander Lukašenko*. Podobných prípadov je veľmi veľa napr. v názvoch ulíc bielor. *Платонава* – slov. *Platonava*.

Pr. č. 4.

3. augusta 2007 03:35 Bieloruský autoritatívny prezident **Alexander Lukašenko** vo štvrtok nariadil vláde sprísnenie opatrení na používanie internetu a vyhlásil, že bývalá sovietska republika by mala za svoj vzor považovať Čínu.

(<http://dnes.atlas.sk/svet/114385/>)

Pr. č. 5.

Alexander Lukašenko **útočí na „bratov“ Rusov**

Bieloruský prezident Alexander Lukašenko dostal strach. Donedávna sa zdalo, že jeho moc ohrozujú len drzí novinári prichádzajúci zo Západu. Úniu s Ruskom si predstavoval ako príjemné zakonzervovanie doterajšieho stavu. (<http://www.sme.sk/c/1029923/alexander-lukasenko-utoci-na-bratov-rusov.html>)

Pr. č. 6.

Veľvyslanectvo Slovenskej republiky v Minsku

Platonova 1-b, 220 034 Minsk, Bielorusko

(http://www.mzv.sk/servlet/minskzu?MT=/App/WCM/ZU/MinskZU/main.nsf/vw_ByID/ID_98750C561FE0B9CAC125715B002FEF86_SK&TG=BlankMaster&URL=/App/WCM/ZU/MinskZU/main.nsf/vw_ByID/ID_D985F2B18F86B662C125716700515385_SK&OpenDocument=Y&DS=Y&NCH=Y&LANG=SK)

Z uvedeného vyplýva, že síce pravidlá prepisu zo slovenčiny do bieloruštiny už prešli istými úpravami, ktorými v súčasnosti prechádzajú aj ostatné východoslovenské jazyky, ale napriek tomu sa pri používaní oboch jazykov objavujú stále nové nejasnosti, ktoré nemožno zjednodušene odstrániť iba prepisom cez ruský jazykový filter.

Literatúra:

BARTKO, Ladislav – ĽAŠUKOVÁ, Viktoryja: Spresnenie pravidiel prepisu písmen cyrilského písma z bieloruštiny do slovenčiny. In: *Kultúra slova*, 1997, roč. 31, č. 4, s. 221 – 223.

BENEDIKOVÁ, Ludmila: Prepis z ruskej azbuky do slovenskej latinky (teoretické aspekty a praktické východiská). In: *ZBORNÍK príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie rusistov*, ktorá sa konala dňa 16. a 17. septembra roku 2002 v Prešove na tému: Hľadanie ekvivalentnosti 1. Ed. Andrej Antoňák. Prešov: AFPUP 2003, s. 24 – 32.

GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta: Návrhy na doplnenie a presnenie pravidiel prepisu z ukrajinskej grafickej sústavy do slovenskej grafickej sústavy. In: *Kultúra slova*, 2007, roč. 41, č. 6, s. 329 – 332.

KUPKOVÁ, Ivana: Chybička krásy transliterácie z ruštiny do slovenčiny.
<http://www.ruskodnes.sk/data/spravy/trans.htm>

Pravidlá slovenského pravopisu. Red. M. Považaj. 3., upravené a doplnené vydanie.
Bratislava: Veda 2000, s. 76 – 80.

Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. Пад рэд. М. Р. Судніка і
М. Н. Крыўко. 3-е выданне. Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Петруся Броўкі
2002. 784 с.